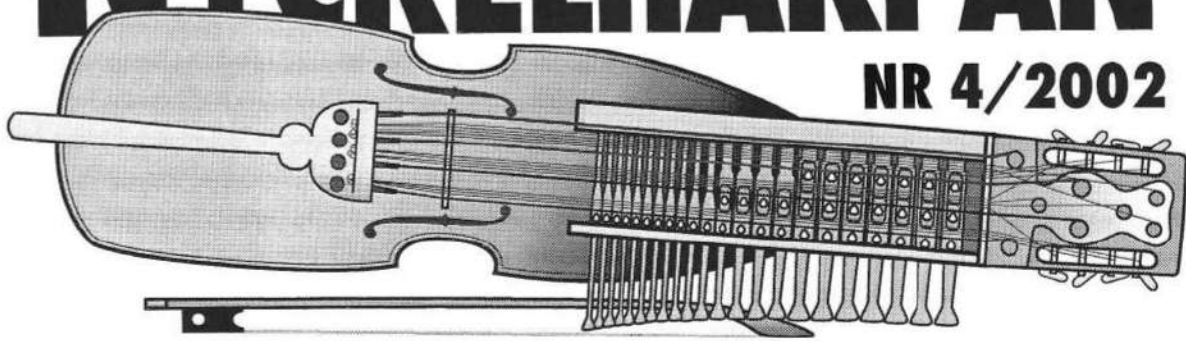

NYCKELHARPAN

NR 4/2002

FÖRENINGEN NYCKELHARPANS MEDLEMSTIDNING

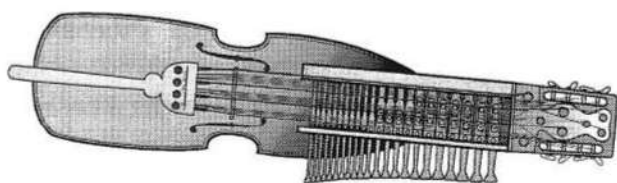

SPELTRÄFFEN PÅ ÅSA FOLKHÖGSKOLA • HORNBLÅSNING I SÖDRA ROSLAGEN

TRETTONDAGSGUBBAR, STJÄRNGOSSAR OCH STAFFANSRYTTARE

FOLK OCH SPELFOLK OCH VARGAR • HELGKURS I TOBO 15-16 MARS

M.M.

NYCKELHARPAN NR 4/02

Årgång 16.

Medlemstidning för Föreningen Nyckelharpan.

Utkommer med 4 nr per år. ISSN 1401-2936

Adress: Föreningen Nyckelharpan, c/o Möllerman
Riddarstigen 17A, 183 30 Täby.

Ansvarig utgivare: Sture Möllerman.

Redaktion:

Sture & Marianne Möllerman, tel 08-768 13 66.

Anne-Marie Tärnström, tel 08-89 91 80.

Artiklar och bilder ur Nyckelharpan får ej kopieras för publicering utan medgivande från redaktionen.

Material till nästa nummer skall vara på redaktionen senast 10 januari -03.

MEDLEMSSKAP

I Föreningen Nyckelharpan kan du välja antingen fullt eller begränsat medlemskap.

Fullt årligt medlemskap erhålles mot inbetalning av 125 kr (150 kr fr o m 2003) på föreningens postgirokonto nr 491 82 94 - 2.

Väljer du lägre medlemsavgift, 100 kr (120 kr fr o m 2003), erhåller du tidningen Nyckelharpan men avstår från all övrig information och aktivitet.

FÖRENINGEN NYCKELHARPANS STYRELSE

		Telefon
Ordförande	Sture Möllerman	08-768 13 66
Kassör	Kjell Wigfors	08-758 17 55
Sekreterare	Anne-Marie Tärnström	08-89 91 80
Ledamot	Monica Hedelius	08-754 24 57
Ledamot	Annika Ohlsson	08-754 21 57
Suppleant	Bo Nilsson	08-716 96 96
Suppleant	Bertil Svensk	08-556 512 62

Föreningen Nyckelharpan org. nr 80 20 11-4289
www.nyckelharpan.org

OMSLAGSBILDEN

Buskspel från Nacka Hembygdsgilles 75 årsjubileum den 24 augusti på Myrsjöns festplats, Orminge.

Nyckelharpspelare: Satoko, Nisse och Christer.

Foto: Göran Wangel

INNEHÅLL

i detta nummer

Spelträffen på Åsa folkhögskola	sid. 4
Hornblåsning i södra Roslagen	sid. 5
Kulturstipendiat Lars Lindkvist	sid. 6-7
Trettondagsgubbar, stjärngossar och Staffansryttare	sid. 8-9
Julfesten	sid. 10-11
Helge Löow	sid. 11
Folk och spelfolk och vargar	sid. 12-15
Anmälan till helgkurs i Tobo	sid. 16

Ragnar Berglund - uppskattad gäst på Hartwickska Huset

Vid november månads spelträff i Hartwickska Huset hade vi besök av Ragnar Berglund, känd nyckelharpspelman från Möklinta. Det var ett mycket uppskattat inslag som samlade runt trettio medlemmar. Ragnar inte bara ledde vårt allspel utan kom också med flera nyttiga påpekande och utmärkta tips för dem som ville ta till sig. Det gav mersmak och låg helt i linje med Föreningen Nyckelharpan's planer att även anlita Ragnar tillsammans med Peter "Puma" Hedlund som lärare vid vårens helgkurs i Tobo.

Läs mer om kursen på sista sidan och anmäl dig så snart som möjligt, då har du störst chans att få komma med.

BIRGER GUSTAFSSON AB

är Föreningen Nyckelharpan's sponsor i form av mycket generösa villkor vid tryckning av vår medlemstidning. Vi tackar alla hos Birger Gustafsson AB som på detta sätt stöder vår verksamhet.

Så där ska inte låten vara!

Hur många gånger har man inte hört detta. Oftast från spelmän som är bergsäkra på hur det ska låta och som inte är villiga att ändra på sin uppfattning. Om dom har komponerat låten själva kan jag ha en viss förståelse, men om det är en traditionell låt som är utlärdd av någon annan spelman, finns det naturligtvis många varianter av låten. Konstigt vore det väl annars.

Låtarna förändras. Sättet att spela likaså. Ta tempot i Ceylon Wallins låtar som ett exempel. Tidiga inspelningar med honom och brodern Henry kännetecknades ofta av ett lätt och friskt spel. Idag kan man höra samma låtar framförda av Henry ihop med någon annan spelman eller av en annan spelgrupp i betydligt långsammare spel. För några år sedan spelades polskorna från Boda i Dalarna ofta så långsamt att ytterligare tempominskning hade gjort att folkmusiken avstannat.

Det finns naturligtvis massor av låtar som blivit bättre än sitt ursprung genom enskilda spelmäns påverkan och det ska vi bara vara tacksamma för.

Vad jag däremot tycker är synd, är när bra låtar banaliseras eller förenklas av ren okunskap eller kanske för att lättare kunna spelas i större grupper. Har man möjlighet att hitta ursprunget eller ännu hellre upphovsmannen till låten, ta då vara på tillfället och lär dig låten i original. Om du sedan i ett annat sammanhang föredrar en annan variant är det helt OK, bara du vet vad du gör och gärna berättar det för eventuella lyssnare.

Själv sitter jag nu och lär om en låt – Hökmlåten av Brodd Albin från Vika – ur ett av Dalarnas spelmansförbunds låthäfe, efter att tidigare fått den på flera omvägar och i ett något förenklat skick. Det är ett intressant och dessutom mycket lärorikt arbete. Huruvida nedteckningen stämmer med hur Brodd Albin spelade är svårt att veta, men om man samtidigt lyssnar på CDn Bara Brodd med Brodd Leif Andersson och Staffan Eriksson kommer man kanske sanningen ganska nära.

Det här är ett av flera sätt att vårda vår folkmusiktradition.

Sture Möllerman, ordf.

Vinterspel

Här följer några stämhotips för dig som är spelsugen i vintermörkret.

MIDVINTERSTÄMMAN

i Kallhälls Folkets Hus klockan 13. Alltid näst sista lördagen i januari. Upplysningar 08 - 582 42 86.

TOBOTORS DAG

Eric Sahlström Institutet i Tobo 23:e januari kl 19.00 med Nyckelharpsorkestern. Fri entré. Soppa och smörgås serveras från kl 18.00 till en kostnad av 40 kr.

För mer information, ring 0295 - 342 90.

Vårens träffar

Vi har ännu inte kunnat boka datum för vårens 4 träffar på Hartwickska Husen. Ej heller gästspelmän, speciella arrangemang etc. Men vi gör som tidigare, skickar ut ett separat meddelande när allt detta är klart. Det blir under januari månad och med alla uppgifter som behövs för att du ska kunna delta i vår gemenskap.

Det har visat sig att när vi bjudit in någon gästspelman av hög rang, har också deltagarsiffran blivit därefter. Vi ska därför försöka fortsätta på det "spåret".

Om du har några speciella önskemål eller idéer kring våra träffar eller om föreningens verksamhet i övrigt, hör gärna av dig till någon av oss i styrelsen. Telefonnummer hittar du i redaktionsrutan på sid 2.

TIERPS VINTERSTÄMMA

1:a februari kl 14.00 på Eric Sahlström Institutet i Tobo. Allspel, spel till dans och buskspel. Förtäring och möjlighet till övernattnig. Arr. Tierps Spelmanslag 0293 - 108 43.

SLAGSTA GILLES VINTERSTÄMMA

Folkets Hus i Hallunda, Stämhotart med allspel kl 13.00. Upplysningar Gunnar 08 - 531 759 84.

Har du hört den förut?

Jag har förstått att många spelmän sysslar med älgjakt när de inte sitter inne och felar. Här kommer en liten rolig älghistoria.

En älg stod vid en tjärn och tvättade sig.

– Vad ska det tjäna till? undrade en annan älg.

– Jo förstår du, när älgjakten börjar vill jag vara ren.

Har du roliga historier om t.ex. spelmän – fantasi eller verklighet – så skicka in den till oss på tidningen Nyckelharpan.

Annika O

Ingemar Skoglund var i högform och verkade stortivas som dagens spelledare.

Spelträffen på Åsa folkhögskola

Det blev inte så många intresseanmälningar från Föreningen Nyckelharpan som väntat, varför bussresan till spelträffen ställdes in. Däremot åkte några av oss till träffen för egen maskin och det ångrade vi inte.

Runt trettio spelmän, de flesta från Sörmland och södra Uppland, samlades i stora salen på Åsa folkhögskola i Sköldinge i trakten av Flen. Bland alla nyckelharporna fanns även en bas(!)klarinettspelman.

Någon publik som lyssnade till spelet fanns däremot inte. Åsa-träffen genomförs alltid som ett hejdundrande allspel enbart för spelmännen själva. En av fördelarna är att man då vågar ta upp låtar som inte är bekanta för alla och många kan då prova spel på "okänd mark" utan att vara rädd för att misslyckas.

Den här dagen inleddes med ett antal förutbestämda låtar – några polskor, valser och marscher från den gängse allsvenska repertoaren. Därefter fick var och en föreslå låt. Det blev även då en hel del gammal skåpmat. Men ibland dök även en mindre känd låt upp, något som uppskattades.

Upplansspelmännen Kjell Wigfors och Marianne Möllerman

Som alltid när man har roligt går tiden fort, så även denna lördagseftermiddag. Den sista avslutande låten minuterna innan planerad stopptid klockan 18.00 blev till ytterligare spontant spel och inte förrän en timma senare packade vi ner instrumenten.

Skymningen sänkte sig sakta över det sörmländska landskapet och bilresan hem ledsagades av sinnets kvarvarande nyckelharpsurr. Nästa år vid samma tid hoppas jag att fler medlemmar ur vår förening besöker spelträffen på Åsa folkhögskola.

Sture Möllerman, text och foto.

Hornblåsning i södra Roslagen

Om det har funnits någon hornblåsartradition i södra Roslagen med omnejd, det vill jag ha osagt. Men att det idag är något av en folkmusikalisk "fluga" bland spelmän i dessa trakter är knappast förvånande. För några år sedan blev nämligen Mårten Hellqvist i Täby riksspelman på kohorn. Under lång tid har vi fiol- och nyckelharpspelare kunnat följa hans utveckling av hornspelet och när han för drygt ett år sedan föreslog en studiecirkel i konsten att blåsa horn var vi flera som nappade på idén.

Vid första sammankomsten samlades ett tiotal spelmän utan några förkunskaper (nåja, en av oss spelar lite kornett och ventilbasun vid sidan av nyckelharp- och fiolspelet och själv hade jag en tidig upplevelse som trombonist i skol-orkestern). Vi var nu mycket spända och förväntansfulla och några hade till och med tagit med sig egna horn, de andra fick vara med i Mårtens kohornslotteri med vinster på alla lotter.

Det har alltid sett så lekande lätt ut när Mårten blåser, därför var det med en viss besvikelse och ett stort mått av domning i mun och läppar vi avslutade första träffen. Vi orkade heller inte blåsa särskilt länge. Ljudet från det här tillfället blev inspelat och resultatet lät allt annat än bra. Men bara några träffar senare kunde vi konstatera att övning ger färdighet. Idag har vi kommit så långt att vi till och med kan öva gruppspel på kohorn. En förutsättning är då att hitta horn som stämmer överens. Vi brukar kunna få 3-5 stycken att klinga någotsånär rent tillsammans.

Platsen där vi håller till är Skogberga spelmansgård f.d. kaplansboställe i Täby. En gammal sextonhundratalslänga med vidsträckt ängar runtom som vid tjänlig väderlek ger en fin återklang av hornen. På senhösten och vintern är det ofta för kallt ute, varför vi då spelar inomhus.

Nu sporrar vi varandra genom att hitta nya vallåtar och enklare polskor. Till skillnad från nyckelharpan och fiolen är kohornet ett mycket enkelt och till tonomfång begränsat instrument. Det gör att de flesta av våra gamla låtar ej låter sig spelas.

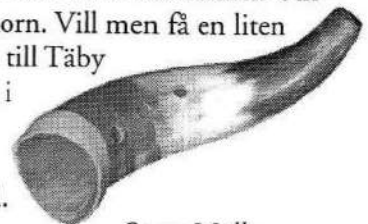
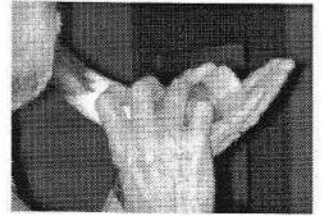
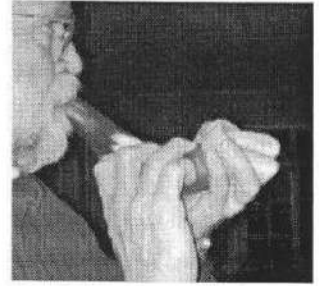
Grundtonen brukar ligga någonstans mellan H och Ciss. Det flesta horn har tre borrhåll. Om man utgår från ett sådant horn får man fram grundtonen med samtliga håll täckta av höger hands pek- lång- och ringfingrar samt med vänster hand något instoppad i främre delen av hornet (s k stoppton). Om det då klingar som ett C blir nästa ton med alla håll tilltäckta men utan vänster hand instoppad ett D.

Lyft sedan på ringfingret och det blir ett Ess. Med enbart sista hålet täckt av pekfingret får man ett F. Samtliga håll öppna blir ett G. Med andra ord en C-moll skala från C till G.

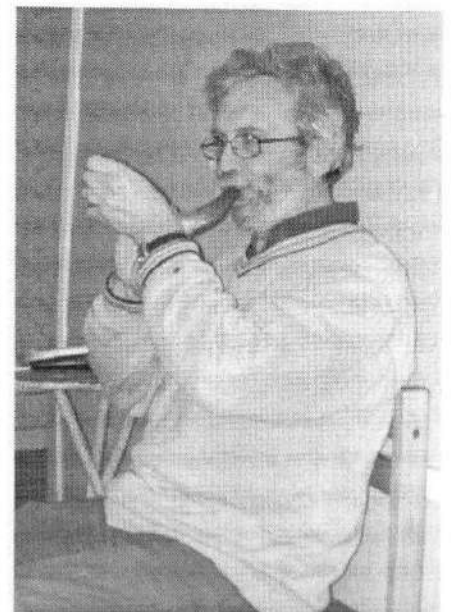
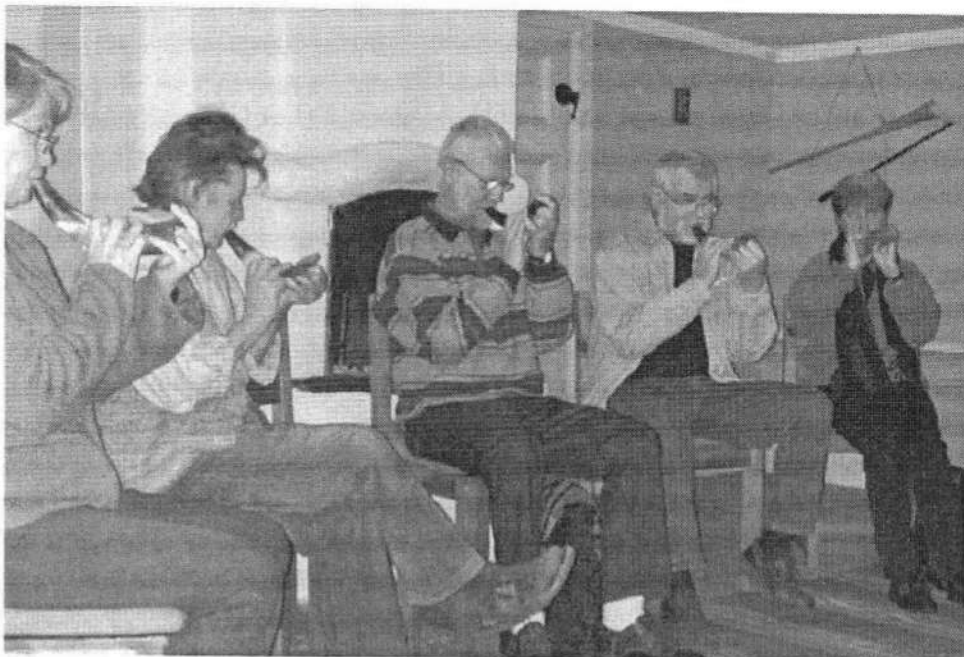
Det går att spela fler toner. Dels kan man med vänsterhanden längre in i hornet få fler och djupare stopptoner. Man kan även efter lite övning i blåsteknik på ett bra horn spela sk övertoner.

För den som är intresserad av hornblåsning, finns det varje sommar en hornblåsarstämma på Ljusbodarna, en fåbod i närheten av Leksand. Den platsen kan jag rekommendera om man vill uppleva den rätta atmosfären och klangen av både bock- och kohorn. Vill men få en liten försmak går det bra att komma till Täby spelmansstämma på Skogberga i början av juni.

Då blåser Mårten och hans lärjungar för allt vad öronen tål.

Sture Möllerman

Mårten och några av hans elever.

Kultur- stipendiat Lars Lindkvist

Jag träffade Lars Lindkvist en dag på hans arbetsplats i Järfälla för att ta reda på lite mer vem han är och vad han har gjort och gör för folkmusiklivet.

Många vet säkert redan vem Lars Lindkvist är. Han är dock en man som inte gör så mycket väsen av sig, men i år har han fått träda fram i rampljuset vid två tillfällen då han erhållit kulturpris.

Ett erhöill han på Oktoberstämman i Uppsala. Det var ett nystiftat stipendium från Göran Larssons minnesfond. Göran Larsson donerade nämligen sin husvagn och bil. Räntan på pengarna som blev vid försäljningen ska delas ut vart 5:e år till personer som har gjort någonting bra för Upplands spelmansförbund och folkmusiklivet. I år var det alltså första gången och Lars och fyra stycken till fick dela på 14.000 kr. De övriga var Jan Ander, Elsie Pettersson, Eva Pettersson och Sven-Olov Sundell. Anders Liljefors delade ut priset.

Ett annat kulturstipendium tilldelades Lars den 24 maj i Visby på Frikyrkliga studieförbundets rikskonferens i Visby. Han fick ta emot en vacker ikon och 30.000 kr.

Motiveringen löd:

Lars Lindkvist

Att, som Lars Lindkvist i en växande förort, förmedla ett svenskt kulturarv kring folkmusik, vittnar om god historieggrund och framtidstro. Lars Lindkvist bidrar med berörande och fördjupande möten Mellan då och nu, Förort och folkmusik, Gammal och ung, Spelglädje och eftertanke, Nyckelharpa och cittra.

Man kan säga att det är en komprimering av vad denne fantastiske Lars håller på med. Han är musikkonsulent sedan 5 år tillbaka i Järfälla kommun och har med stor iver och entusiasm jobbat bland annat med ett generationsprojekt. Det innebär att han vill samla gamla och unga under samma tak så att de ska kunna mötas på ett naturligt sätt i t.ex. bild och musik. Det låter fantastiskt bra.

– Idag sitter många äldre på ett ställe och barnen samlas på ett annat ställe och utför i princip samma sak, säger Lars.

Det talas ju mycket om segregationsproblematik idag. Lars verkar vara den som inte bara pratar utan också gör någonting konkret av tankarna som finns ute i samhället.

Den andra stora utmaningen som han har gjort i Järfälla kommun är att samla in folkmusik från trakten och låta göra ett musikhäfte med över 100 låtar plus en CD med Järfälla-låtar. Det som finns i häftet är nyskriven folkmusik eftersom Järfälla är en inflyttningskommun med lite traditioner bakom sig. På CD:n medverkar en mängd spelmän proffs och amatörer. Tillsammans gör de ett fantastiskt fint jobb. Det är nu en självklarhet att låtar från samlingen ska spelas på torget under nationaldagsfirandet.

Man kan gott säga att Lars har många strängar på sin nyckelharpa. Han har varit ordförande för Järfälla symfoniorkester där han då spelade tvärflöjt. Han är också ledare för cittrasterna och inte minst har han varit en av dem som hållit i Midvinterstämman.

Stämman firar 20 år i år så det blir väl någonting alldeles extra. På scen kommer naturligtvis Lars att stå som allspelsledare, trots att han har avgått i styrelsen. Ni får också njuta

av Bordunverkstan, Steelband Crash Pans, Hökens bygdedansare, Familjen Jörpeland, Eva Tjörnebo med Vis-kompaniet, O'torgs Kajsa med Låta Myttje, Norr om stan, Trio Grande och gruppen Ve och Vål som för övrigt var en av de som startade Midvinterstämman.

När stämman startade var det entusiastiska spelmän och dansare som med stor iver tog tag i verksamheten. Idag är det ett samarbete mellan många föreningar.

Jag frågade Lars om stämman går runt ekonomiskt utan sponsring och svaret blev ja. Biljettintäkter, mat och dryck samt inte minst frivilliga som ställer upp. Så kära läsare, ni som tänker er gå dit. Ta ingen matsäck med er utan ät där så gör ni en god gärning den dagen.

Tonsvaga instrument har fått chansen att spela på plan tre och tonstarka instrument kommer också att få spela men på plan två. Detta för att alla ska få chansen att höras. Man tänker verkligen på alla på den här stämman minsann.

Inte nog med allt detta som han åstadkommer i Järfälla kommun. Han är spindeln i nätet när det gäller lätkursen på Ekebyholm tillsammans med Barbro Andersson.

För er som händelsevis inte vet vad det är så kan jag informera er om att det är en kurs som går av stapeln veckan efter midsommar. Där har du chansen att spela med många rutinerade spelare, lyssna på fina konserter och spela hela natten om du så önskar.

Ekebyholmkursen startade 1976. Gösta Sandström höll i kursen då och en av lärarna var Eric Sahlström. I början var det övervägande fiolspelare som kom dit, men med åren har det blivit övervägande nyckelharppspelare. Det finns massor av fiolkurser, men nyckelharpskurser i klass med Ekebyholm är det sämre med. Det bör väl påpekas att Ekebyholm är en kurs för både fiol och nyckelharpa.

– Hur kommer det sig att kursen är så populär? frågade jag Lars.

– Det beror nog på många saker. Miljön är fantastisk och vi försöker också bygga upp en fin stämning och ett personligt bemötande vilket gör att alla känner sig välkomna, sa Lars.

Barbro och Lars som arrangerar Ekebyholm träffades förresten på den kursen och för alltså traditionen vidare.

När man tittar på allt som Lars företar sig så undrar jag när han får tid till att sitta och spela. Jodå, han är med i två grupper som heter Kofta och Kollijox. Vad gillar han att spela just nu undrade jag. Svaret blev Byss-Calle. Med detta svar avslutade jag intervjun hos Lars. Jag kan väl gott säga att jag har mött en man som verkligen brinner för folkmusiken och är väl värd sina stipendier flera gånger om.

Vad vore Järfälla och folkmusiken utan Lars? undrar jag. Jag skulle avsluta med att ta ett kort på honom men där fick jag tji. Kameran hade gått sönder, antagligen i den fantastiska staden Paris som jag nyligen besökt. Som tur är så jobbar min spelkompis Britt vägg i vägg med honom så det är hon som har tagit bilden.

Ha det bra alla spelvänner och vem vet, vi kanske ses på Midvinterstämman på plan tre.

Annika Olsson

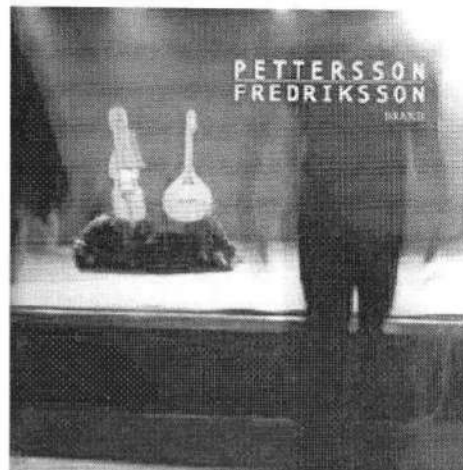
Pettersson & Fredriksson

Många av dem som såg VM i nyckelharpa år 2000 minns förmodligen speciellt segraren i gammelharpklassen, Daniel Pettersson. Det framkom att juryn hade svårt att enas om bedömningen eftersom Daniel inte spelade på ett traditionellt vis, utan på ett modernt sätt som idag är vanligt bland unga spelmän på kontrabasharpa med en klang, ett "sound" som Olov Johansson kan sägas vara upphovsman till.

På CD:n Brand hör vi Daniel Pettersson, kontrabasharpa och kromatisk nyckelharpa, tillsammans med Daniel Fredriksson som trakterar mandola. Denna duo bor och verkar i Skellefteå med omnejd. De traditionella låtarna på CD:n, åtta stycken, är alla från Västerbotten och Södra Lappland, två egna kompositioner finns också med. Omslagstexterna är poetiska och lite sparsmakade, man får inte veta något om traditionen i området.

Daniel och Daniel spelar med stor energi och med driv i de flesta låtarna, ett par är av mer meditativ karaktär. De är mycket samspelta och spelar båda virtuost och säkert. Tonen i harpspelet, speciellt på kontrabasharpan är kärv och intensiv. Det är mycket attack i stråkföringen och betoningar i spelet, inte som en jämn puls, och om det gör rytmen spännande och dynamisk eller enbart ryckig är upp till lyssnaren att avgöra.

Anne-Marie Tärnström

Skivnumret är DROCD027, mer information om musikerna finns på www.drone.se

Trettondagsgubbar, stjärngossar och Staffansryttare

*Staffan rider, och gossarna går,
går från gård och till gård.
Hjälp mig, o Sankte Staffan*

(Östervåla)

Nu stundar årets största högtid - åtminstone i musikperspektiv. Från första advent, via Lucia, juldagarna och fram till trettonhelgen hör vi överallt, och sjunger kanske själva, sånger med rötter i medeltiden blandat med visor och psalmer av modernare snitt. Tomtar, bockar och lusse (vem det nu är) möter Staffan, Lucia, tre vise män och andra bibliska personer.

STJÄRNGOSSARNA

Seden att knacka dörr och sjunga omkring juletid fanns i städerna på 1600-talet, kanske redan 1500-talet. Skolelever, djäknar, gick runt och sjöng för borgerskapet. Skoldjäknarna var vana sångare, sedan medeltiden deltog de regelbundet i kyrkolivet, de var outhärliga i den katolska mässan och före kyrkoglärnas tid ledde djäknekören församlingssången. Steget att inför julen vandra runt i staden och sjunga var inte så långt, och på detta vis sjöng och tiggde man ihop en ansevärd del av sin årliga försörjning. När djäknarna under juledigheten for hem till sina hemorter på landet eller i småstäder fortsatte man sjungandet av julsånger blandat med skolsånger och psalmer.

Härur utvecklades seden att gå runt med stjärnan och framföra stjärnspel, med julberättelsen ur Nya Testamentet som grund. De tre vise männen, kung Herodes, Maria och Josef med Jesusbarnet, vitklädda stjärngossar, Judas ingick i personalian i spelen. Men ingen julbock till att börja med. Denna urgamla varelse av halm kommer från annat håll, han var med bland landsbygdens staffanssångare. Städernas stjärnsång och landsbygdens staffansjungning har för länge sedan har smält samman.

STAFFAN

Inga bevis finns för att den ovan nämnda stjärnsjungningen förekom i Sverige före 1600-talet men det gjorde staffansjungning som är en långt äldre företeelse. Traditionen att hedra eller fira Sankt Stefan/Staffan fanns redan på medeltiden och den har haft större betydelse i vårt land än någon annan stans. Staffan var hästarnas skyddshelgon, så i firandet av hans särskilda dag, Annandag jul, ingick ända in på 1800-talet att rida, sjunga och vattna hästarna.

Staffanssångare gick precis som stjärnspelsgossarna runt i gårdarna och sjöng. Sjungandet var ett sätt att tigga mat, dryck och ljus - dock inte för sitt uppehälle utan till jultidens fester som startade vid Annandagen. Dansgillen och lekstugor för ungdomarna i trakten avlöste sedan varandra ända till Trettonhelgen. Staffansvisorna inleds vanligtvis med verser som berättar om stalldrängen Staffan och hans fem fålar, därefter tiggastrofer och (vid behov) nidstrofer.

Såväl stjärnsjungningen som staffansritt- och sång har genom århundradena kritiserats och förbjudits både i städer och på landsbygden. Orsakerna har förstås varit desamma som idag, att försöka stävja ungdomens ibland festande. Ett litet axplock: "Alt missbruuk med omlupande i städer och åa landet ... skall afskaffas och ingalunda tillåtas: I synnerhet förargerlige spökerij och lopp ifrå hus och till hus, som somligstädhes öfwas för juul" (Strängnäs biskopen Emporagius, 1660-talet). "Som pojkar tagit sig för att om kvällarna gå omkring på gatorna med den s.k. stjärnan, så förbjudes såväl detta som Julbocken vid 50 dalers vite." (Magistraten i Göteborg, 1768).

I Värmland tycks man ha fått alldeles nog av ungdomens vilda leverne: "... de vid Juletiden gå omkring med den så kallade Ljusa Stjärnan, hvarigenom flera oordningar, såsom fylleri och Dans uppå Högtidsnätterna m.m. förorsakats, hvarföre Socknestämman vidtog det beslut att hvar och en, som hädanefter utöfvar ett sådant oskick, skall betala 10 Rd Bco till Fattig-kassan, eller i brist deraf, sättas i Ståcken." (Arvika Sockenstämmoprotokoll, 1819)

Just i Värmland var Lusse årets största högtid, då lussegubbar och lussegummor med bock och get drog runt i stugorna. Lussandet med bl a halmfigurer har enligt flera källor sina rötter i hednisk tradition, medan Lucia är en kristen legendgestalt. I Lucias följe skönjer vi en rad figurer, både sådana som hänger kvar sedan århundraden, tomtar och julbock t ex, och andra som är nykomlingar i firandet, exempelvis pepparkaksgubbar.

STAFFANSVISAN

Av alla medeltida ballader är de som handlar om kung Herodes stalldräng Staffan en av de allra mest spridda och populära. Den hör till gruppen legendvisor. I standardverket Sveriges medeltida ballader förtecknas "endast" 125 varianter, ytterligare flera hundra finns i Svenskt visarkiv. Den vanligaste varianten är den vi känner bäst idag, den som handlar om Staffan och hans hästar och som har tiggar- och nidstrofer. Enligt vissamlaren A A Afzelius finns den i "lika många varianter som det finns sångare". Mindre vanlig är

varianten Staffan och Herodes som berättar legenden om stalldrängen som blev Sankte Staffan. Under de femhundra år som gått sedan vi blev protestanter har helgonlegenderna bleknat bort, också legenden om Staffan som trotsar kung Herodes.

UPPLAND

I Uppland dominerade staffansgång och staffanssång på annandagen – det har annars varierat runtom i landet. I Nils Keylands Julbröd, julbockar och Staffanssång från 1919 finns en utförlig berättelse om staffanssjungning och beskrivning av en juldans i Sko socken, Uppland. Hela beskrivningen av dansfesten finns att läsa på Föreningen Nyckelharpan's hemsida.

På Adelsö i Mälaren gick man Staffan natten till annandagen så sent som 1949, därefter gjorde 'flykten från landsbygden' att seden försvann definitivt. Det fanns tre olika gångarlag, ett för vardera norra, södra resp. mellandelen av ön. Under de sista åren var det varje jul ungefär samma grupp av unga män som gick Staffan. Man gick då inte längre till fots, utan norra laget åkte i lastbil och det södra laget i droska med Judas som chaufför.

Från Björkö, grann-ö till Adelsö, finns beskrivning av en halmgubbe, en deltagare bland staffansgångarna som helt och hållet var klädd i halm. Halmdräkten var så stor att han knappast kunde tränga sig in genom dörren.

Uppländska staffanssånger finns också nedtecknade och bevarade i stort antal. Se en variant med sexton verser

(endast text, ingen melodi finns bevarad) efter änkan Brita Karin karlsdotter, Alsike sn, Uppland, på Föreningen Nyckelharpan's hemsida.

En strof från Östervåla inleder denna text, några profana strofer från Björklinge får avsluta.

*Staffan rider till källan.
Han öser upp vatten med skällan.*

*Staffan rider till stalletdörr.
Där var rensopat som aldrig förr.*

*Staffan rider till fähusflo,
och där stog lorten över sko.*

*Staffan står på en kaller sten.
Han fryser så om sina ben.*

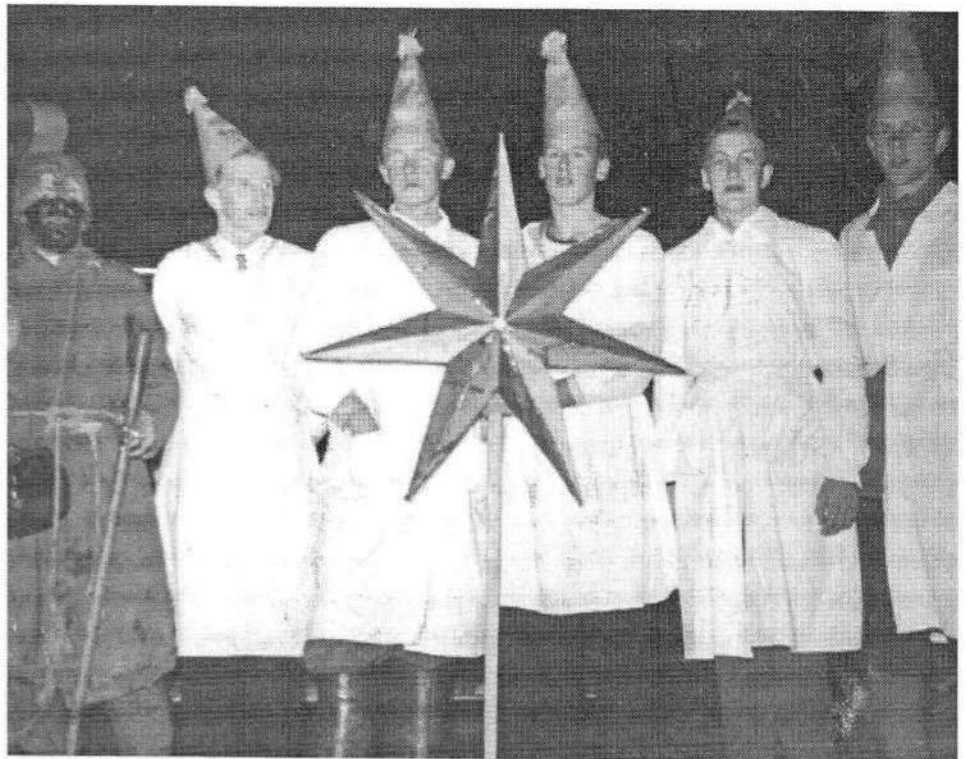
Anne-Marie Tärnström
ami.tarnstrom@brevet.nu

Källor:

Alsnöhus byggetidning, Nr. 5 (1973)
Brodin, Knut, Julens visor (1936)
Celanders, Hilding, Stjärngossarna - deras visor och julspel (1950)
Celanders, Hilding, Nordisk jul (1928)
Keyland, Nils, Julbockar, julbröd och Staffanssång (1919)

Lekskolefest 1962 där Lucia står i centrum med Staffan och tärna vid sin sida. Förutom luciasånger framförs kända barnvisor som små tablåer. I andra raden syns artikelförfattaren som sockerbagare. Fotograf okänd.

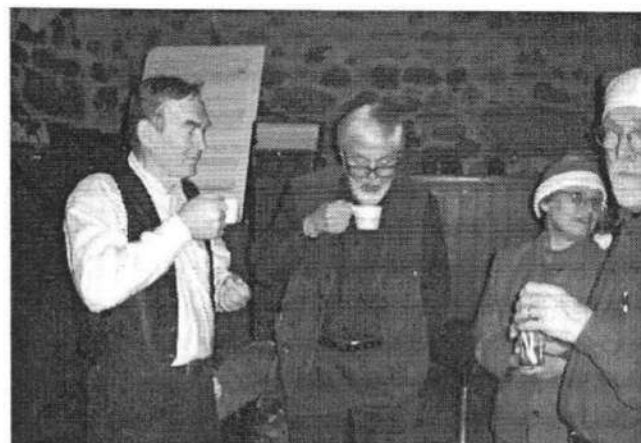
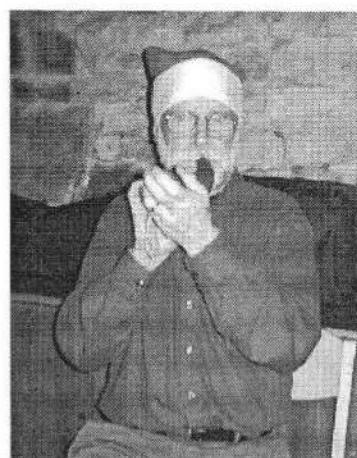

De sista staffansångarna på Adelsö julen 1949. Från vänster: Judas med pungen, Pelle Björk med stjärngossarna Bengt Lindblad, Stig Eriksson, Lennart Nyberg, Lasse Franzen samt Stig Collberg, som välvilligt lånat ut fotografiet.

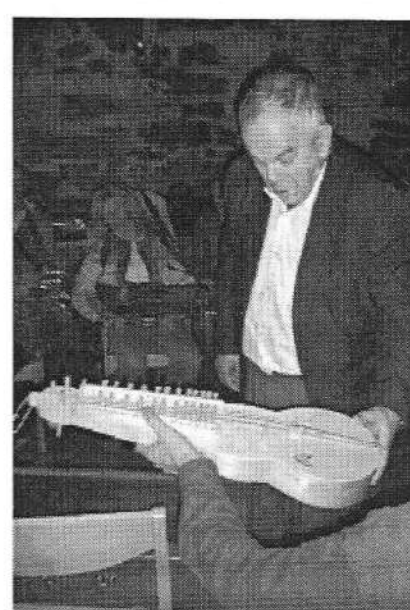
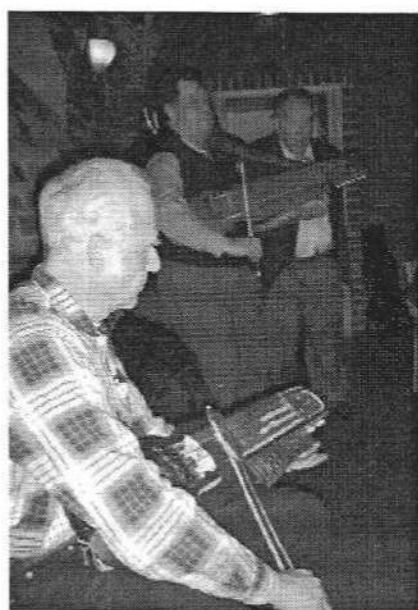

Årets Julfest på Hartwickska Huset

Nytt rekord i deltagarantal: 53 stycken! Inbjudna spelmän denna gång var Bosse Larsson och Ole Hjort. Två storspelmän på fiol bland alla nyckelharpor. Vilken fest! Kvällens fotograf var Bertil Svensk.

Helge Lööw

För sisådär 85 år sedan fick Helge Lööw (f. 1911) för sig att han skulle spela nyckelharpa. Hans pappa hade som tur var arbetat på tröskverksfabriken i Örbyhus och där fanns verkmästare Anders Wilhelm Palm (f. 1859). Han både spelade och byggde harpor; dvs i sin anmälan till spelmantävlingarna i Uppsala 1912 förklarade Palm att ”i genom tillverkning av Nyckelharpor spelat i 5 år med uppehåll ett år för krossade fingrar”.

Nåväl, Helge kom igång endast sex år gammal och deltog två år senare vid spelmanstävlingarna i Tierp 1920. I fortsättningen spelade han tillsammans med fem år äldre brodern Knut på en lång rad kalas hemma i Alunda. Där bildade de också ett litet band ihop med fiolspelaren Bertil Georgson från Valö.

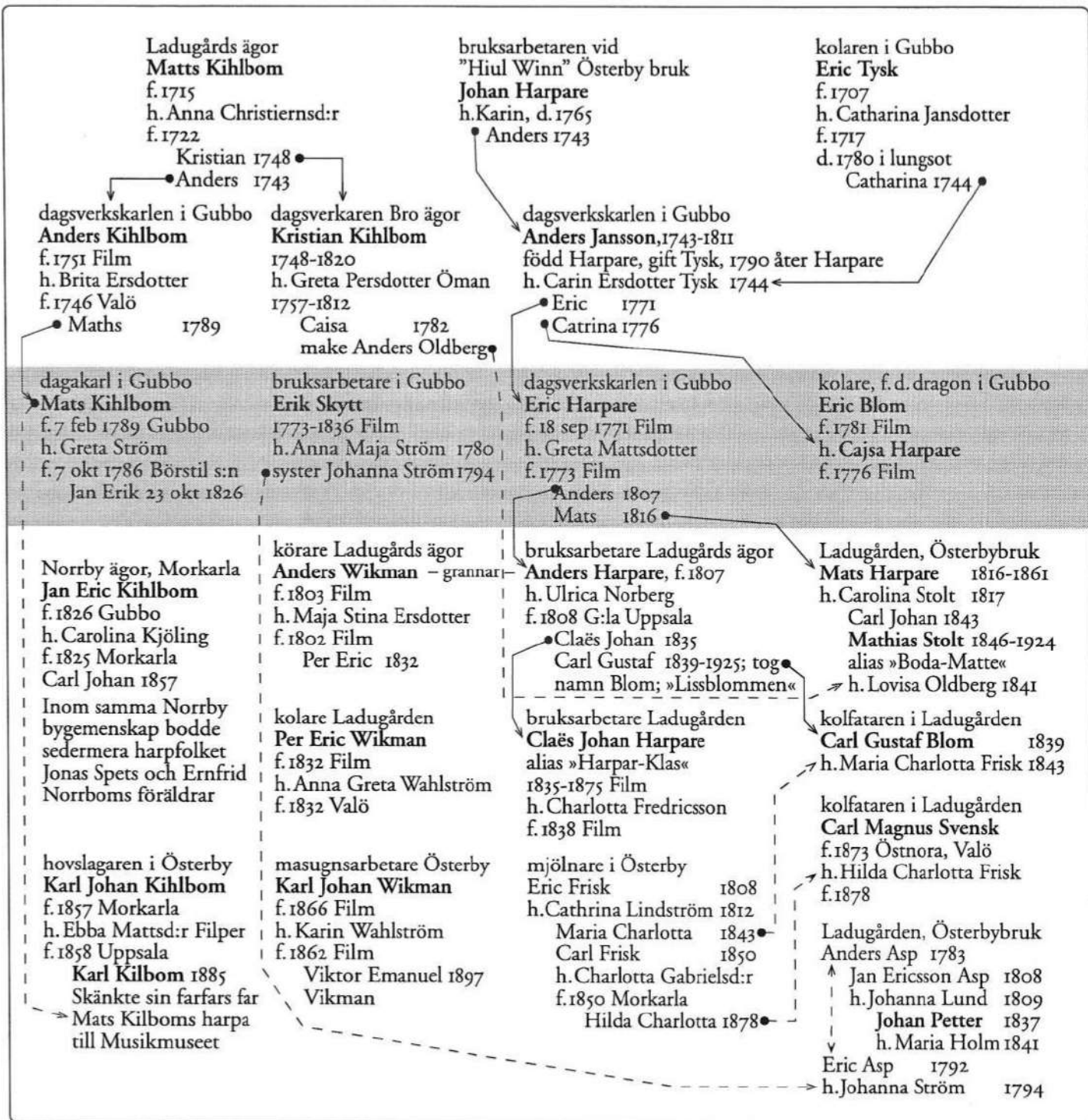
År 1930 konverterade Helge till dragspel – men harplåtarna följde med av bara farten. Ännu idag kan Helge spela med en takt och ett sväng som inte står många efter.

Här klurar Daniel Hedman och han över en kontrabas-harpa – Helge hade ju spelat silverbas, så nu måste vi tillbaka för att fånga hans låtar.

Per-Ulf Allmo den 26 november 2002.

Folk och spelfolk och vargar

Av Per-Ulf Allmo

Det lackar mot jul och därför ska jag ta upp och studera en gammal sägen om en spelman som på väg hem från ett julgille räddar sig undan vargars käftar med sitt harpspel. Men det visar sig inte vara så lätt att finna fram till vem som egentligen är sägnens huvudman: I upplandsskalden Olof Thunmans version heter han *Harpar-Klas* (1835-1875) och kommer från Älgmora. När Märta Tamm-Götlind berättade är det en farbror till Harpar-Klas som kallades för *Lissblommen* (1839-1925) – diminutivformen eftersom det också fanns en äldre Blom, en ingift farbror till Harpar-Klas farfar. Hembygdsmanen Gottfrid Österberg slutligen, han ansåg att det handlar om *Gammel-Skytten* (1773-1836).

Spelmansnamnen såg ut att vara en bra sökingång, men för att spelkartan skulle bli tydligare utgick jag något närmare i tiden och tog några lokalt kända österbynamn som figurerar i nyckelharposammanhang och studerade deras släkter: Asp, Blom, Harpare, Hellgren, Kihlbom, Skytt, Spets, Stolt, Svensk, Tysk, Wenngren, Vikman, Österberg. Resultatet är anslående; att upptäcka hur nära flera hade förfäder som en gång var grannar eller släkt i lilla Gubbo och senare i Ladugården.

Först något om **Gubbo**. Stället dyker tidigast upp i Upplands Handlingar 1540, då skrivet som "Gubbabo". Det är ungefär samtidigt som Gustav Vasa gör sin entré i bruksvärlden och börjar låta bygga ut en gammal bondehytta i Österby till ett helt bruk med hammare och smedja. Och det är här Gubbo kommer in i bilden, beläget i kanten av det vidsträckt skogsområde öster och nordost om Österbybruk där rykande kolmilor under många hundra år skulle producera det för brukshanteringen så viktiga träkolet. Hur stället tidigast såg ut finna det inga uppgifter om, men kring 1740 uppfördes en liten herrgård med två flyglar jämte ekonomibyggnader; herrgårdsbyggnaderna flyttades 1882 till Haglösa i Film. Åren 1918-1951 bröt Gimo-Österbybruk AB torv i områdets södra del, som vid en liten fabrik i Gubbo iordningsställdes för användning till isolering och som ladugårdsströ.

Ladugården var inte begränsad till en sådan i vår mening, utan så benämndes den ekonomidel vid ett bruk som innefattade produktion av allt som hörde livsmedelssidan till.

För att återgå till våra spelmän så är syftet här enbart att visa på hur spel- och släktsamband samverkar. Av släktkartan framgår att två av de uppgivna 'vargspelmännen' bodde i

Gubbo och en i Ladugården, men båda ställena tillhörde Ladugårdsroten, och alla tre spelmännen stod dessutom i brokig kontakt med ytterligare andra harpspelare. Till exempel var Harpar-Klas farbror svärfar till spelmanen Karl Svensk född i Östmora. Och Gammel-Skyttens svägerska var gift med Asp i Ladugården, vars harpspelande son Johan Petter nygift 1863 flyttade till straxt norr om Sundsvall, dit också Boda-Matte – vars far var bror till Harpar-Klas farfar – kom flyttande långt senare 1894. Harpspelaren Viktor Vikmans farfars far bodde granne med Harpar-Klas far. Som om inte dessa band skulle räcka så bodde Viktor Vikmans och Karl Kihlboms anfäder också i Gubbo. Kihlboms farfars farbror efterlämnade två gamla harpor vid sin bortgång 1820. Kihlboms far växte upp inom samma gemenskap i Norrby, Morkarla s:n, som föräldrarna till harpbyggaren Jonas Spets och till harpspelaren Ernfrid Norrbom, och själv donerade Karl en gammal släktharpa till Musikmuseet. En hammar-smed i Österby 1598 är den förste med namnet Tysk, Göran i förnamn. Så kan man hålla på och finna hur harpspelmännen hängde ihop som ler och långhalm. Det framgår av en geografisk och en personkarta där man kan studera en del av de samband som går att finna fram till.

För att om möjligt kunna förstå hur detta spel kunde få en sådan genomslagskraft får man tänka sig in i den tidens verklighet. Ville man ha musik fick man ordna den själv just när man ville ha den, ännu fanns varken gramfon, radio eller Internet. Traderingen kan ses som naturlig – det har ofta framhållits hur tonåren är den period i livet då inställningen till musik blir ett verktyg för identitetsskapande och sammanhållning och som revirmarkering, musikaliska grundvärderingar skapas som gärna håller intill döddagar. Det är sällan man så tydligt kan studera vilka vägar det kunde ta sig förr, men nog är det frapperande hur ett spel på nyckelharpa så till den milda grad verkar ha fångat inne-vånarna i den relativt begränsade bruksgemenskapen i Gubbo och Ladugårdsroten en gång i tiden.

Sägnen, som avslutning, den måste betraktas som en vandringsdito, ungefär lika vanlig på kontinenten som vår myt om Näcken och spelmanen. Olof Thunmans dessutom illustrerade version här, har jag i Sverige för övrigt endast funnit från Gästrikland, Värmland och Närke. I textens Älgmora bodde under lång tid endast två bönder och ingen av dem hade släktingar åt Österbys håll. Stordammen kan ha hetat Långsjön en gång i tiden, den tillkom genom upprepade dämningar av mindre vatten och bland annat vändes sjön Rastens utlopp åt detta håll istället för som att förr rinna ut i Olandsån.

HARPAR-KLAS

Han kom på Långsjöns öde is.
På hemväg från Elgmora julgille var han,
och förning och spelverk i säcken bar han.
Han längtade hem till hustru och spis
och han ökade takten och nästan sprang
vid spelmanspengars klang.

En halvmil än han hade kvar
dit hem till sin trygga koja vid stranden,
när ett ylande vargtjut från Svartmolanden
hungergällt genom natten skar.
Då vräkte han förningen ur sin säck
och rände av i sträck.

I hejdat språng han såg sig om.
Där voro de redan de glupande gapen.
En dalkarlskniv var hans enda vapen,
och närmre och närmre hans öde kom.
Då rök han ur säcken, när allt tycktes slut,
sin nyckelharpa ut.

Han drog ett stråk — ett stråk som klang.
I hasande häpnad stannade jakten.
Och vilddjuren lyssnade bundna av makten
i tonernas lek, som betog och betvang.
Mot isen tryckte de bringa och buk
och följde lömskt på huk.

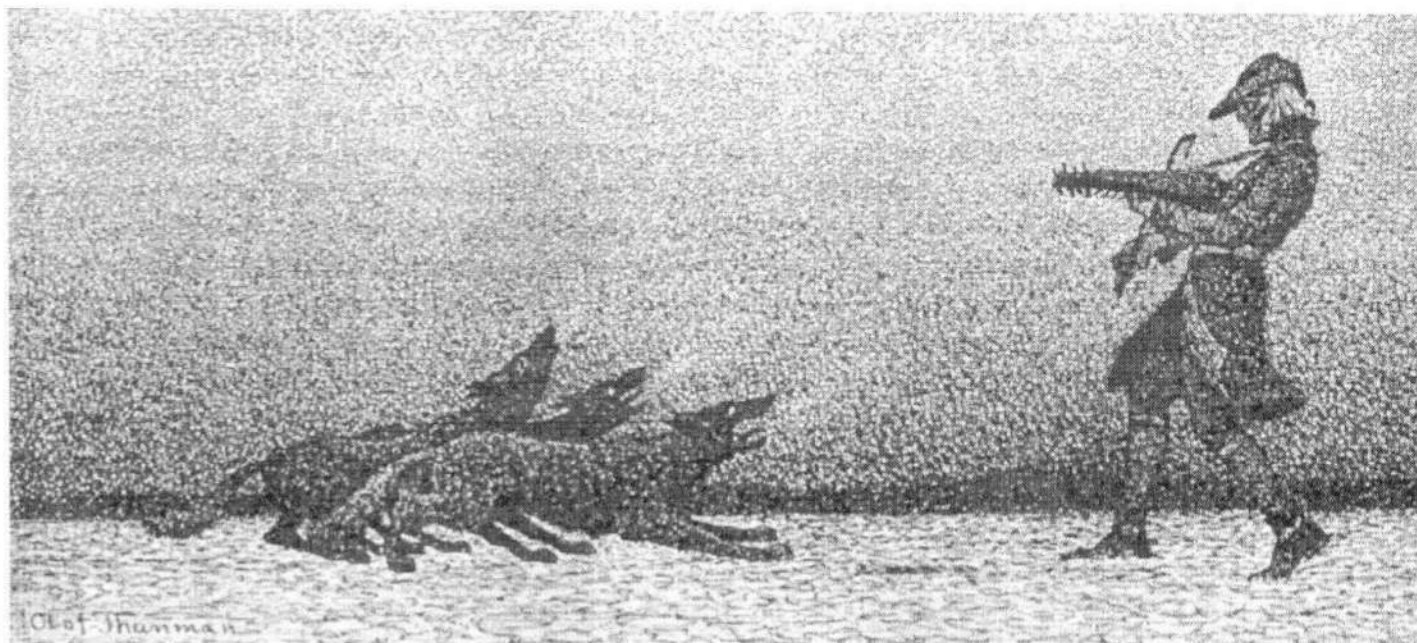
Kring vita vidder sällsamt ljud
en gammal svingande vild polketta.
Han brann av köld och han frös av hetta,
där han vacklande gick mellan liv och död
med baklängessteg på fasans stråt
vid spel och ulvalåt.

Tre gröna ögonpar han såg,
som lyste av lystnad i morgonväkten.
Han såg hur den frostiga andedräkten
som en rök framför blänkande tänder låg,
såg trevande tassar och krumma klor
och spelte, grät och svor.

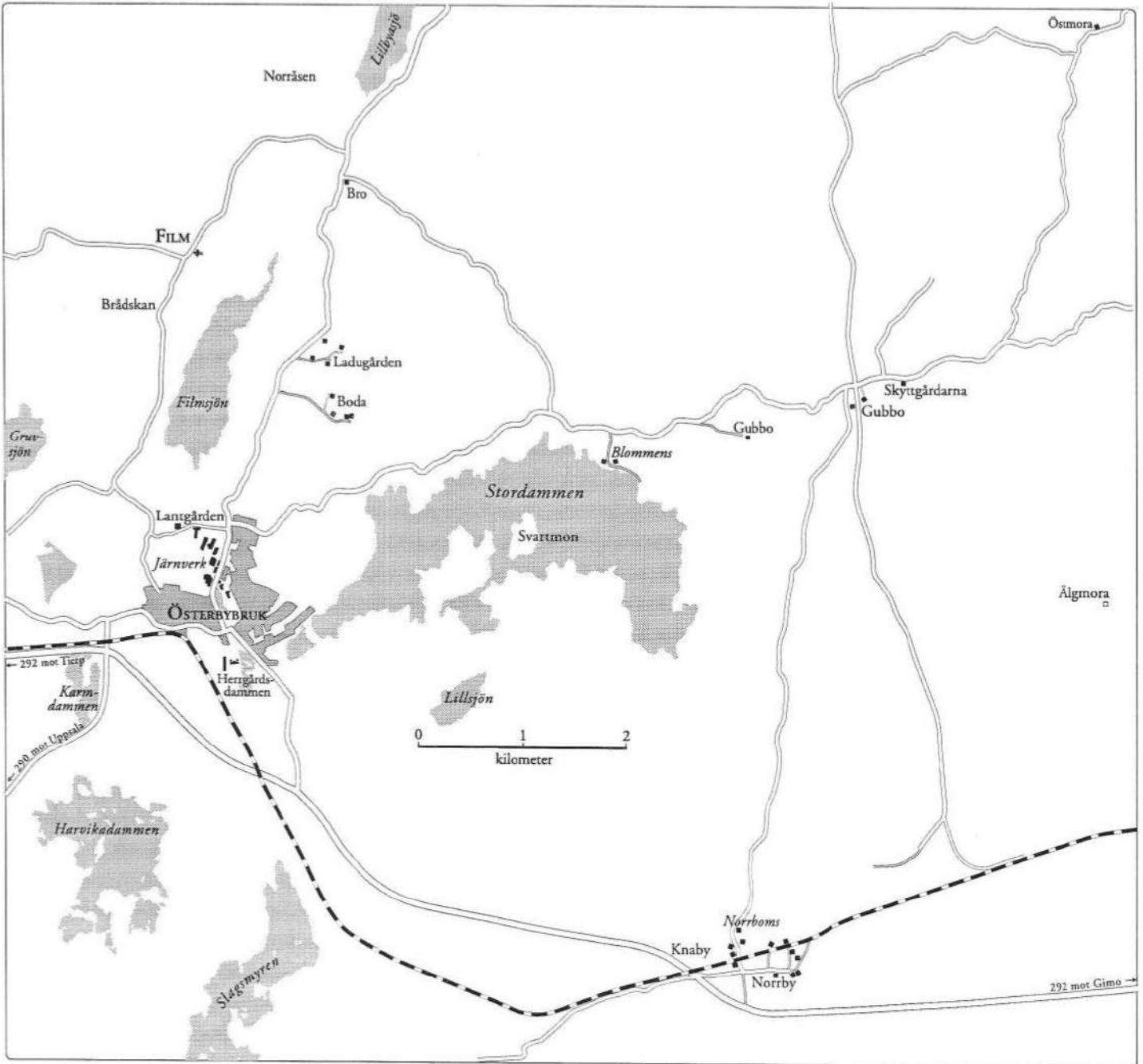
Det skymde stundom för hans blick.
Som en hammare kände han hjärtat dunka.
Men aldrig lät han sin stråke sjunka.
Och hur han spelte och hur han gick,
till hemstrandens länning kom han till sist.
Han såg sin förstukvist.

Ett sista stråk — en bister ton!
Han vände och for som den farande vinden
i ett vinande svep genom tät och grinden
och upp i ett språng på den isiga bron,
och klämde med dörrn i rasande hast
mot tröskeln en vargtass fast.

God Jul

PORTO

Föreningen Nyckelharpan
c/o Sture Möllerman
Riddarstigen 17A
183 30 Täby

BSVERIGE
PORTO
BETALT

FÖRENINGSBREV

Föreningen Nyckelharpan c/o Möllerman, Riddarstigen 17A, 183 30 Täby

Föreningen Nyckelharpan

Helgkurs i Tobo 15-16 mars

För tredje året i rad kommer vi nu att hålla en kurs i vidareutveckling av nyckelharpspel. Vi kommer att dela upp oss i två grupper beroende på kunskap och erfarenhet. Du som vill deltaga bör ha spelat något eller några år tidigare för att få full utdelning av kursinnehållet.

Lärare och inspiratörer på Eric Sahlström Institutet denna gång blir Peter "Puma" Hedlund och Ragnar Berglund.

PETER HEDLUND

eller Puma som han gärna kallas är riksspelman och tvåfaldig "världsmästare" i kromatiskt nyckelharpspel. Dessutom en av våra flitigaste folkmusiklärare här i landet. En nyckelharpskola i flera delar inspelade på DVD-skiva, ett flertal CD-produktioner samt mägder av konserter och andra scenframträdanden med bl a egna kompositioner – det är en del av Peters långa meritlista som musiker.

RAGNAR BERGLUND

är också riksspelman och tillhör i likhet med Puma nyckelharpeliten. De två har alltsedan tonåren på 70-talet spelat tillsammans i olika konstellationer. "Harpan Min" var en av de tidigaste grupperna där de medverkade. Utöver sin skicklighet som nyckelharpspelare äger Ragnar också en naturlig

pedagogisk förmåga, något som Peter gärna framhåller. Det är därför en glädje för oss att denna gång kunna engagera både Peter och Ragnar till helgkursen i vår.

Föreningen Nyckelharpan kurs på Eric Sahlström Institutet startar lördag 15 mars klockan 9.30 och beräknas sluta cirka klockan 14 dagen därpå. Övernattning sker på institutet i dubbel-/trippelrum beroende på antal deltagare. Vi bör vara några och trettio spelmän.

Föreningen Nyckelharpan subventionerar kursen, varför deltagaravgiften endast blir 800 kr/person. Då ingår förutom själva kursen även kost och logi.

Inbetalningskort samt program med exakta hållpunkter och tider för lunch, fika, middag mm kommer att fastställas och skickas ut till alla anmälda deltagare, men har du redan nu frågor eller synpunkter rörande kursen, ring gärna kvällstid 08-768 13 66.

*Då deltagarantalet är begränsat, bör du anmäla dig så fort som möjligt. Först till kvarn får först mala. Anmälan sker skriftligen på nedanstående talong som skickas till
Sture Möllerman, Riddarstigen 17 A, 183 30 Täby.*

Föreningen Nyckelharpan helgkurs i Tobo den 15-16 mars 2003.

Jag önskar deltaga i Föreningen Nyckelharpan helgkurs på Eric Sahlström Institutet i Tobo den 15-16 mars 2003 med Peter "Puma" Hedlund och Ragnar Berglund och betalar kursavgiften 800 kronor när jag fått ett inbetalningskort.

Var god texta!

Namn .....

Adress .....

Postnr och postort .....

Tel .....

NAMNTECKNING